

O NEKIM POSLJEDNJIM PRILOZIMA B. PRIMOVA PROBLEMU BOGUMILSTVA

U mom prikazu radova (HZ XIV, 1961, 311—317) koje je u posljednjih desetak godina objelodanio bugarski historičar Borislav Primov (Institut za istorija, Bălgarska akademija na naukite), mogao sam, doduše, uzeti u obzir i njegov najopširniji prilog problemu bogumilstva iz god. 1960 (*Bogumilskijat dualizăm. Proizhod, săštност i obšttestveno-političesko značenie*, Izvestija na Inst. za bălg. istorija 8, 73—152). Međutim, tada mi još nisu bila pristupačna i ostala dva rada koja je Primov iste godine publicirao i to: *Rajner Sakoni kato izvor za vrăzkite meždū katari, pavlikjani i bogomili* (u zborniku koji je Bugarska akademija izdala u spomen M. S. Drinova, 535—570) i *Medieval Bulgaria an the dualistic heresies in Western Europe* (Études historiques, izdanje iste Akademije u povodu Internac. kongresa hist. nauka u Stockholmu, 80—106). Tek nedavno mogao sam upoznati i raspravu Primova: *Za imeto »popelikani« na ereticite v Zapadna Evropa* (u zborniku Bugarske akademije posvećenom filologu D. Dečevu, 1958, 763—777). Prema tome, ovaj moj prilog smatram dopunom naprijed spomenutom prikazu. Kao što sam već ondje

Istakao, u radovima se B. Primova »bosanska hereza« samo izuzetno dodiruje, ali se oni — a to vrijedi i za gore spomenute — »posredno ipak tiču 'crkve bosanske' i naročito njezina značenja u heretičkom pokretu srednjovjekovnih dualista« (311). Zbog toga smatram korisnim da i na ovom mjestu skrenem na njih pažnju.

U spomenuta tri priloga Primov razrađuje i potkrepljuje novim dokazima, prije svega, svoju osnovnu tezu o dogmatskoj i organizacionoj vezi između zapadnih radikalnih dualista, zapravo diteista, i balkanskih pavlikijana, ne odričući pri tom jedinstvo čitavom dualističkom pokretu koji je obuhvaćao i brojnije umjerene dualiste (monarhijani) na Zapadu i bogumile na Istoku. Ova teza, doduše, nije nova — što i sam Primov konstatira — ali ima više razloga koji govore u prilog tome da se ona što temeljitije obrazloži upravo u ovo posljednje doba kada se u nauci uvelike raspravlja o srednjovjekovnim herezama. Bez obzira na genetičku povezanost bogumilstva sa starijim pavlikijanstvom i na sva obilježja koja su im zajednička, ne može se osporiti činjenica da ta dva heretička pokreta postoje više stoljeća jedan uz drugi kao samostalne organizacione cjeline, a da ih odvaja i sama osnovna dogma. S pravom Primov upozorava da ni reformirano pavlikijanstvo, pošto je u IX st. zamijenilo zlo božanstvo đavlom, nije nimalo ublažilo ideju o dva vječna principa. Bogumilstvo je, naprotiv, od početka i dosljedno zastupalo umjereni dualizam, koji samo principu dobra tj. Bogu priznaje postojanje od vijeka i vjeruje na kraju u konačnu pobjedu nad njegovim starijim sinom koji se od njega odmetnuo i, kao Satana, stvorio sav vidljiv svijet. Za razliku od nekršćanskog pavlikijanstva, bogumilstvo, dakle, po svojoj temeljnoj dogmi potpuno pripada kršćanstvu. Obje su se struje na Zapadu, usprkos svom jedinstvu u odnosu prema službenom kršćanstvu, zbog toga često žestoko sukobljavale, pa je već i ta činjenica, zasvjedočena osobito nekadašnjim heretikom a zatim dominikancem-inkvizitorom Sacchonijem (oko 1250), dala Primovu pravo da ospori istinitost podatku u pismu papinskog legata Konrada iz 1223. o katarskom »antipapi«. O tome, da li je i koliko ova razlika u polaznoj ideji utjecala na ostalo učenje i praksu obiju struja u dualističkom pokretu, pa i u »crkvi bosanskoj«, teško je zasada nešto pouzdanije reći. Jedna se misao ipak nameće kao neosporna: da je umjereni dualizam bogumila uopće i bosanskih patarena napose nosio u sebi mogućnost približavanja službenom kršćanstvu. Tu je misao već Rački jasno izrazio u svom standardnom djelu o tim hereticima. Preostaje da se ona provjeri na konkretnim podacima u sačuvanim izvorima — prije svega iz redova samih heretika. A za tu svrhu dolazi od druge polovice XIV st. u obzir s a m o građa iz kruga »crkve bosanske«.

Pitanje katarskog »antipape« ne rješava se, dakako, samom osnovnom tezom Primova, iako ona doista isključuje mogućnost da obje struje među katarima imaju neku zajedničku glavu. Uostalom, Primov nije ni prije odlučno odbacivao spomenutu vijest iz 1223, iako je nije smatrao jasnom, a sklon je da je i u svojoj raspravi o Sacchoniju (1962) dovede u vezu s Bugarskom kao glavnim žarištem cijelog pokreta. Još je Rački, naprotiv, zaključio da ona upućuje na Bosnu, pa se u novije vrijeme pojavilo više pokušaja (Kniewald, Solovjev, D. Mandić) da se taj zaklju-

čak potkrijepi novim dokazima i, još više, domišljanjima. Primov zapinje i na imenu tobožnjeg antipape (Bartolomej), koje mu se ne čini bugarskim. Ali pojmjnivija analiza toga izvora, sačuvanog u više verzija, pokazuje da spomenuto ime ne pripada antipapi, koji je tobože došao u Francusku i ondje Albigenzima tumačio heretičko učenje, nego njegovu zamjeniku (*vices illius antipapae*) Bartolomeju de Cartès.*

Premda Primov s dobrim razlozima brani svoju osnovnu tezu, on ne tvrdi da su dualističke sekte na Zapadu nastale mehaničkim prenošenjem heretičkih ideja s Istoka. On, štaviše, konstatira da se nazivi izvedeni od imena Bugarin kao i naziv »popelikan« i sl. (od paulikijan) za katare pojavljuju u zapadnoevropskim protivničkim izvorima razmjerno dosta kasno: prvi od početka XIII st. a drugi od kraja XII stoljeća. Ipak su ovi nazivi — kako s pravom zaključuje — već sami po sebi pouzdan dokaz za utjecaje istočnih hereza na zapadne. Uza sve to Primov ističe da se upotreba tih naziva ne ograničava na jednu ili drugu struju među dualistima nego da se oni upotrebljavaju u širem značenju heretika uopće.

Sacchonijev spis dao je Primovu ponovo priliku da pokrene pitanje o socijalnoj podlozi dualističkih sekta i da podvrgne opravdanoj kritici konstrukciju bogumilskih »bratstava«, kakvu je 1947. zastupao i D. Angelov. U tom, metodički vrlo važnom pitanju, Primov je, s dovoljno sigurnih podataka, mogao otkloniti netačnu predodžbu o katarima kao predstavnicima isključivo siromašnih slojeva u feudalnom društvu i ustvrditi »da su se katari bavili različitom gospodarskom djelatnošću i da je među njima bilo i bogatih i siromašnih stanovnika u gradu i na selu«. U skladu s ovom činjenicom, on odlučno odbija kao neosnovanu misao o »bratstvu« sa zajedničkim vlasništvom, kolektivnim radom i »konzumtivnim komunizmom« — po tobožnjem uzoru na starokršćanske općine. Već 1950 (HZ III, 341) upozorio sam u ocjeni knjige D. Angelova: *Bogomilstvoto v Bălgarija* (1947) na neodrživost ove konstrukcije koju je 1946. zastupao i N. S. Deržavin (*Istorija Bolgarii* II, 46). Angelov je već tada iznio ovu konstrukciju s nekom suzdržljivošću, a poslije rasprave Primova o Sacchoniju nije je više ponovio u drugom, potpuno prerađenom izdanju svoje spomenute knjige (1962). Konstatirajući da se »ovo shvaćanje zbog nestašice dovoljnih izvornih podataka ne može smatrati dokazanim« i da ono »ostaje jednom pretpostavkom« (199. bilj. 25), Angelov se zadovoljio time da — kao i Rački — dopusti, u najboljem slučaju, postojanje nekoga zajedničkog fonda u vjerskoj općini, iz kojega se u potrebi davala pomoć njenim članovima.

Primov je svoje razmatranje o socijalnoj podlozi dualističkih hereza na Zapadu zaključio ispravnom konstatacijom da su različiti slojevi grada i sela našli u njima mogućnost za »općenitu opoziciju protiv feudalizirane crkve«. Međutim, nešto dalje proširio je ovu opoziciju i na »feudalne društvene odnose uopće« (R. Sacchoni . . . , 564 i 567). Pri tom nije uzeo u obzir poznatu činjenicu da se heretički pokret na Zapadu nije

* Pošto je ovaj članak već bio složen, obradio sam to pitanje opširnije u raspravi: »O pitanju heretičkog 'pape' u Bosni 1223. i 1245«, u Zborniku koji Slovenska akademija znanosti in umetnosti izdaje u čast prof. Ljudmilu Hauptmannu.

ograničio samo na građanstvo i seljaštvo nego da je, osobito u južnoj Francuskoj, zahvatio i znatan dio plemstva. Pogotovu je pak prošao preko isto tako nesumnjive činjenice da je i »crkva bosanska« — od svoje prve pojave do pada Bosne pod vlast Turaka — bila jedan od glavnih stupova feudalnog sistema i siguran oslonac plemstvu u odnosu prema vladaru. Ako se, dakle, tvrdnja Primova o zajedničkom otporu različitih društvenih slojeva na Zapadu protiv bogatstva crkve može s lakoćom protegnuti i na plemstvo, problem je socijalne podloge u slučaju hereitičke »crkve bosanske« nesumnjivo složeniji.

Jaroslav Šidak